

PIOTR KASPRZYK

INSTYTUCJA APELACJI W KANONICZNYM POSTĘPOWANIU SĄDOWYM O NIEWAŻNOŚĆ MAŁŻEŃSTWA

I. ZAGADNIENIA WSTĘPNE

Kodeks Prawa Kanonicznego z 1983¹ roku stanowi, że małżeństwo katolików, chociażby tylko jedna strona była katolicka, podlega nie tylko prawu Bożemu, ale także kanonicznemu, z zachowaniem kompetencji władzy państwowej odnośnie do czysto cywilnych skutków małżeństwa². Źródłem władzy Kościoła nad małżeństwem katolików, jak czytamy w encyklice Piusa XI *Casti connubii*, jest jego sakramentalność³. W myśl kan. 1401 KPK Kościół rozpatruje mocą własnego i wyłącznego prawa wszystkie sprawy dotyczące rzeczy duchowych i związanych z duchowymi⁴. Dlatego Kościół może rozpatrywać wszystkie sprawy małżeńskie.

Przedmiotem poszukiwań sądu kościelnego jest prawda obiektywna, która stanowi podstawę sprawiedliwego wyroku, a do której dochodzi się w wyniku

Dr PIOTR KASPRZYK – adiunkt I Katedry Prawa Cywilnego na Wydziale Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji KUL; adres do korespondencji: Al. Racławickie 14, 20-950 Lublin.

¹ *Codex Iuris Canonici, Auctoritate Ioannis Pauli PP. II Promulgatus – Kodeks Prawa Kanonicznego*, Przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu, Poznań 1984 (dalej KPK).

² Kan. 1059 KPK: „Matrimonium catholicorum, etsi una tantum pars sit catholica, regitur iure non solum divino, set etiam canonico, salva competentia civilis potestatis cirica mere civiles eiusdem matrimonii effectus”.

³ *Encyklika o małżeństwie chrześcijańskim*, przeł. bp S. Okoniewski, Kraków 1931, s. 3.

⁴ „Ecclesia iure proprio et exclusivo cognoscit: 1° de causis quae respiciunt res spirituales et spiritualibus adnexas”.

złożonych czynności procesowych. To właśnie sędzia kościelny, wyposażony w autorytet władzy, poszukuje tej prawdy. Prawidłowe rozpatrzenie sprawy powinno sędziego prowadzić do obiektywnych wniosków zgodnych z jego przekonaniem. Zdarza się jednak, że wnioski, do których dochodzi sędzia, zostaną przez niego błędnie ocenione, w następstwie czego może zapaść niesprawiedliwy wyrok. Dlatego, aby tego uniknąć, przyznano stronie pokrzywdzonej wyrokiem, jej zdaniem niesprawiedliwym, prawo do apelacji. Prawo do apelowania, czyli tzw. prawo apelacji (*ius appellandi*), jest ustawowym uprawnieniem odwołania się od wyroku niższej instancji do instancji wyższej. Prawo apelowania nie jest łaską przyznaną stronom procesującym się przez ustawodawcę, ale wypływa z prawa natury i łączy się z prawem do sprawiedliwego, bezstronnego procesu i wydania obiektywnego, zgodnego ze stanem faktycznym wyroku. Jeśli powstaje kwestia co do prawa do apelacji, winien ją rozpatrzyć jak najszybciej trybunał apelacyjny według przepisów o ustnym procesie spornym⁵.

Apelacja (łac. *appellatio* – wołanie, prośba o pomoc) jest to odwołanie się od jakiejś decyzji, wyroku do innej instancji; wywołanie sprawy od niższego do wyższego sądu⁶. Apelację wnosi się stopniowo do najbliższego sędziego, zwierzchnika⁷. Apelację sądową składa od wyroku stanowczego (*sententia definitiva*) lub orzeczenia przedstanowczego (*sententia interlocutoria*). Instytucja apelacji, stanowiąc środek zaskarżania w toku instancji, ma charakter dewolutywny i suspensywny. Celem jej jest nie tylko spowodowanie kontroli postępowania i orzeczenia sądu pierwszej instancji, lecz również uzupełnienie materiału faktycznego i dowodowego sprawy.

Obok apelacji w postępowaniu sądowym istnieje apelacja do zarządzeń w drodze administracyjnej. Odwołanie to nosi nazwę *recursus* i jest odwołaniem się od decyzji organu kościelnej władzy administracyjnej, którego celem jest ponowne rozpatrzenie sprawy przez kompetentny organ wyższej instancji.

Na forum prawa kanonicznego zgodnie z ogólną zasadą apelacja przysługuje każdemu, kto się czuje pokrzywdzony. Oprócz stron i osób trzecich mogą ją wnieść – w sprawach, w których brali udział – promotor sprawiedli-

⁵ Zob. kan. 1631; A. D z i ę g a, *Kościelny proces ustny*, Lublin 1992, s. 144.

⁶ *Słownik języka polskiego*, red. M. Orgelbrand, t. I, Wilno 1861, s. 26; *Słownik języka polskiego*, t. I, Warszawa 1978, s. 68; A. P e t r a n i, *Apelacja*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. I, Lublin 1985, s. 740.

⁷ *Podręczna Encyklopedia Kościelna*, t. I-II, Warszawa 1094, s. 259.

wości i obrońca węzła małżeńskiego⁸. Niemniej jednak w prawie kanonicznym od tej zasady są wyjątki. Apelacja bowiem – co do swej istoty – wywodzi się z prawa natury, lecz co do formy – pochodzi z pozytywnego prawa ludzkiego, które może ograniczyć prawo do jej wniesienia⁹. Takie ograniczenia znajdujemy w kan. 1629 KPK¹⁰.

Apelacja jest najstarszym środkiem zaskarżenia decyzji zawierającej rozstrzygnięcie konfliktu prawnego. Jej prawzór wykształcił się w prawie rzymskim w II w. po Chrystusie. W III w. mamy już do czynienia z apelacją jako środkiem zaskarżenia w toku instancji, przewidzianym dla zaskarżenia orzeczeń sądu.

Ślady apelacji, w ścisłym słowa tego znaczeniu, spotykamy już w pismach najstarszych Ojców Kościoła, jak u św. Klemensa Rzymskiego i św. Cypriana¹¹. Synod w Kartaginie (397 r.) postanowił, że od wszystkich sędziów kościelnych można apelować do innych sędziów, posiadających większą władzę; zasada ta została potwierdzona w Dekrecie Gracjana (1140 r.).

Najważniejszą konstytucją wydaną w tej materii w okresie potrydenckim jest konstytucja Benedykta XIV *Ad militantis* z 30 marca 1742 r., normująca sprawy, w których apelować można tylko ze skutkiem dewolutywnym, i *Dei Miseratione* z 3 listopada 1741 r. dla spraw małżeńskich¹². Od tego czasu prawodawstwo kościelne w sprawach apelacji nie uległo ważniejszym zmianom. Późniejsze bowiem dekry papieskie opierały się na ogólnych zasadach dekretów, ustaw soborowych i wcześniejszych konstytucjach papieskich.

W dawnym prawie kanonicznym spotykamy się także z instytucją apelacji do Soboru (*appellatio ad universum concilium*). U genezy jej tkwiło faktyczne osłabienie autorytetu papieża w XV w. oraz teoria koncyliaryzmu. Późniejsi papieże wielokrotnie uznawali taką apelację za błędną i szkodliwą oraz ustanawiali surowe kary za jej stosowanie, np. Pius II w konstytucji *Exsercrabilis* z 1459 r., Benedykt XIV w konstytucji *Altissimo* z 1745 r., Pius IX

⁸ Kan. 1628 KPK.

⁹ S. C i e s i e l s k i, *Skrócone postępowanie apelacyjne w kanonicznym procesie o nieważność małżeństwa*, PK 31(1988), nr 1-2, s. 134.

¹⁰ Szerzej zob. J. A. C o r i d e n, T. J. G r e e n, D. E. H e i n t s c h e l, *The Code of Canon Law. A Text and Commentary*, New York, s. 1000 n.

¹¹ J. G r a b o w s k i, *Prawne środki w procesie kanonicznym. Studium historyczno-prawnicze*, Lwów 1913, s. 42.

¹² Tamże, s. 55.

w konstytucji *Apostolicae Sedis* z 1869 r.¹³ Kodeks Prawa Kanonicznego z 1917 r. apelację do Soboru zaliczył do przestępstw¹⁴.

Od połowy XV w. spotykamy także apelacje od decyzji kościelnej do władzy świeckiej. Praktyka taka zrodziła się we Francji na tle sporów kompetencyjnych między administracją królewską a krajowymi władzami kościelnymi. Podstawy prawnej nadał jej konkordat zawarty w 1516 r. między papieżem Leonem X a królem Francji Franciszkiem I. Miała ona tam szerokie zastosowanie, będąc jednym ze środków urzeczywistniania supremacji państwa francuskiego nad Kościołem.

Papieże od początku potępiali apelację do władzy świeckiej jako sprzeczną z podstawowymi zasadami organizacyjnymi Kościoła powszechnego, np. Urban VIII *Pastoralis* z 1627 r., Pius IX *Apostolicae Sedis* z 1869 r. Również Kodeks Prawa Kanonicznego z 1917 r. w kan. 2334 § 2 oraz 2336 przewidywał kary dla tych, którzy przeszkadzają w wykonywaniu kościelnej jurysdykcji przez odwołanie się do jakiegokolwiek władzy świeckiej.

Na ziemiach polskich ta instytucja odwoławcza wykształciła się w pierwszej połowie XVI w.¹⁵

2. TRYBUNAŁY APELACYJNE W SPRAWACH O NIEWAŻNOŚĆ MAŁŻEŃSTWA

System hierarchiczny sądownictwa kościelnego wywodzi się z prawa Bożego, stanowiąc jedną z istotnych struktur Kościoła. Podwaliny najwyższej władzy sądowniczej w Kościele daje prymat św. Piotra i jego następców. Władzy tej podlegają biskupi, którzy sami są sędziami z ustanowienia Bożego. W ciągu wieków wokół tych dwóch trybunałów: papieskiego i biskupiego uformowała się cała sieć innych z ustanowienia kościelnego¹⁶.

Prawo naturalne nie wymaga wprawdzie, by wyrok wydany przez kompetentną władzę musiał być zatwierdzony, niemniej system apelacji i związana z tym konieczność wypowiedzenia się na ten sam temat innego trybunału

¹³ Tamże, s. 139-150.

¹⁴ Kan. 2332 KPK 1917.

¹⁵ J. B a r d a c h, B. L e ś n i o d o r s k i, M. P i e t r z a k, *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 1997, s. 174; K. S ó j k a - Z i e l i ń s k a, *Historia prawa*, Warszawa 1997, s. 206.

¹⁶ T. P i e r o n e k, *Normy ogólne kanonicznego procesu sądowego*, cz. 1, Warszawa 1970, s. 80.

zrodziła się w Kościele konieczność istnienia prócz sądów pierwszej instancji, trybunałów apelacyjnych drugiej, trzeciej czy dalszej instancji¹⁷.

Sądy kościelne diecezjalne z reguły działają jako trybunały pierwszego stopnia, natomiast metropolie jako drugi stopień. Jako najwyższy trybunał apelacyjny dla całego Kościoła jest zawsze sąd biskupa rzymskiego¹⁸.

Trybunałami apelacyjnymi w sprawach małżeńskich są:

1. *Trybunały metropolitalne*. Trybunałem drugiej instancji dla sądu biskupa sufragana jest sąd metropolity danej prowincji. W wyniku przeprowadzonych zmian organizacyjnych w Polsce bullą Jana Pawła II *Totus tuus Poloniae populus* z 25 marca 1992 r.¹⁹ liczba kościelnych struktur terytorialnych uległa powiększeniu. Trybunały w metropoliach stanęły w obliczu zwiększonych zadań. W niektórych postanowiono temu zaradzić poprzez ustanowienie osobnego Trybunału Metropolitalnego II Instancji z wiceoficjałem, sędziami i obrońcami węzła małżeńskiego²⁰ lub ustanowienie drugiego wikariusza sądowego dla drugiej instancji²¹. Komentatorzy zwracali uwagę, że ani dawne prawo, ani obecne regulacje kodeksowe nie znały generalnie odrębnych trybunałów apelacyjnych. Wniosek, jaki wysunięto, jest taki, że nie ma potrzeby, by metropolita ustanawiał odrębne trybunały dla pierwszej i drugiej instancji²².

W myśl kan. 1419 § 1 KPK biskup metropolita może władzę sądową wykonywać osobiście. Podobnie jak każdy biskup diecezjalny jest z prawa Bożego sędzią jedynie we własnej diecezji. Uprawnienia metropolity określone w kan. 435-438 KPK nie rozciągają jego władzy sądowniczej na całą prowincję kościelną. Władza jego trybunału do rozpatrywania w drugiej in-

¹⁷ Z. J a n c z e w s k i, *Właściwość trybunałów kościelnych w sprawach małżeńskich w okresie od 1917 do 1983 roku*, PK 38(1995), nr 3-4, s. 189.

¹⁸ Kan. 1442 KPK Szerzej zob. J. G r a b o w s k i, *Prawo kanoniczne według nowego kodeksu*, Lwów 1921, s. 339.

¹⁹ AAS 84(1992), s. 1099-1112.

²⁰ Tak w Szczecinie – zob. *Schematyzm Archidiecezji Szczecińsko-Kamieńskiej 1993*, Szczecin 1993, s. 38.

²¹ Tak w Lublinie – zob. *Skrócony Schematyzm Archidiecezji Lubelskiej na rok 1994*, Sandomierz 1993, s. 167.

²² R. S o b a ń s k i, *Trybunał metropolity*, PK 38(1995), nr 1-2, s. 72-73. Zob. także kan. 1594 § 2 KPK 1917. Przepis kan. 1438 KPK jest bardziej precyzyjny. Stwierdzono bowiem wyraźnie, że apeluje się do trybunału metropolity. Jak się wydaje, jest to ten sam trybunał pierwszej i drugiej instancji, a zgodnie z normą zawartą w kan. 1441 KPK: „Trybunał drugiej instancji winien być ustanowiony w taki sam sposób jak trybunał pierwszej instancji”.

stancji spraw sądowych w trybunałach sufraganalnych nie wywodzi się od władzy metropolity, lecz z pełni władzy papieża, który prawem określa procedurę sądową²³. Dodatkowo z faktu, że dla trybunału metropolity instancją apelacyjną może być sąd diecezjalny, wynika, że nie chodzi o trybunał wyższy, ale o trybunał kolejny.

Jeżeli dla kilku diecezji ustanowiony został jeden trybunał pierwszej instancji (międzydiecezjalny), to Konferencja Episkopatu, po otrzymaniu zgody Stolicy Apostolskiej, powinna ustanowić trybunał drugiej instancji, o ile wszystkie te diecezje nie są sufragalnymi jednej archidiecezji²⁴.

2. *Trybunały regionalne i międzyregionalne.* Ponadpięćdziesięcioletnia praktyka wykazała, że organizacja sądownictwa kościelnego, oparta na Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1917 r., w niektórych, zwłaszcza niewielkich, diecezjach posiadających zbyt małą liczbę kapłanów, nie zawsze zdawała egzamin. Dlatego Pius XI w motu proprio *Qua cura* z 8 XII 1938 r.²⁵ ustanowił we Włoszech trybunały regionalne zamiast trybunałów diecezjalnych i metropolitarnych, przewidzianych w prawie kodeksowym²⁶. Za przykładem Włoch poszły inne państwa: Kanada, Brazylia, Turcja, Francja²⁷. Powszechnie zostały usankcjonowane przez Najwyższy Trybunał Sygnatury Apostolskiej w 1970 r.²⁸

Obecnie obowiązujący Kodeks Prawa Kanonicznego z 1983 r. stwierdza, że gdyby wyrok został wydany przez trybunał międzydiecezjalny, a więc ustanowiony po myśli kan. 1423, instancją apelacyjną byłby trybunał ustanowiony przez Konferencję Biskupów za aprobatą Stolicy Apostolskiej, chyba że wszystkie diecezje byłyby sufragaliami tej samej archidiecezji (kan. 1439 § 1 KPK). Konferencja Biskupów może za aprobatą Stolicy Apostolskiej ustanowić jeden lub więcej wspólnych trybunałów apelacyjnych, niezależnie

²³ Tamże, s. 75.

²⁴ Kan. 1439 § 1 KPK: „Si quod tribunal primae instantiae unicum pro pluribus dioecibus, ad normam can. 1423, constitutum sit, Episcoporum conferentia debet tribunal secundae instantiae, probante Sede Apostolica, constituere, nisi dioeceses sint omnes eiusdem archidiecesis suffraganae”.

²⁵ AAS 30(1938), s. 410-413; 32(1940), s. 304-308.

²⁶ E. G r z y m a ł a, *Reorganizacja sądów kościelnych w sprawach małżeńskich*, „Ateneum Kapłańskie” 44(1939), s. 53-55.

²⁷ J. G r z y w a c z, *Trybunały międzydiecezjalne – nowymi organami sądownictwa kościelnego*, RTK 21(1974), z. 5, s. 35-36.

²⁸ *Normae pro Tribunalibus interdioecesis vel regionalibus aut interregionalibus*, 28 XII 1970, AAS 63(1971), s. 486-492.

od istnienia międzydiecezjalnych trybunałów pierwszej instancji (kan. 1439 § 2 KPK).

3. *Trybunał Roty Rzymskiej*. Rota Rzymska jest trybunałem zwyczajnym Stolicy Apostolskiej, a przede wszystkim trybunałem apelacyjnym²⁹. Z tej właśnie racji, jako trybunał obejmujący swym zasięgiem całą Kościół, ma prawo przyjmować apelację od wszystkich trybunałów kościelnych z pominięciem trybunału hierarchicznie bezpośrednio wyższego. Zgłoszenie apelacji bezpośrednio do Roty nie jest jednak użyciem zwyczajnego środka apelacji³⁰.

W pierwszej instancji Rota sędzi mocą władzy zwyczajnej sprawy dawniej jej zastrzeżone w kan. 1557 § 2 KPK 1917 r., a obecnie w kan. 1444 KPK, a mocą władzy delegowanej przyznane jej przez papieża z jego własnej inicjatywy lub na prośbę stron (kan. 1444 § 2 KPK).

Konstytucja apostolska *Regimini Ecclesiae Universae* wydana przez papieża Pawła VI w 1967 r.³¹ rozszerzyła właściwość trybunału Roty Rzymskiej w sprawach małżeńskich na sprawy między stroną katolicką a akatolicką lub między stronami akatolickimi oraz gdy jedna lub obydwie strony ochrzczone należą do obrządku łacińskiego lub obrządków wschodnich.

Wszystkie więc procesy małżeńskie, które są należycie wniesione do Stolicy Apostolskiej, rozstrzyga Rota Rzymska³².

4. *Trybunał papieski jako szczególne forum rozpatrywania spraw małżeńskich*. W normalnym trybie sprawa małżeńska powinna być rozpatrywana w trybie pierwszej instancji, a później na skutek apelacji przechodzić do trybunałów wyższych aż do jej zakończenia. Jest to typowa droga rozpatrywania spraw przez sądy kościelne. Niemniej jednak niektóre sprawy rezerwuje się trybunałom wyższym. Jest to spowodowane znaczeniem tych spraw dla Kościoła lub ze względu na osoby, które uczestniczą w takich procesach. Sprawy

²⁹ Kan. 1443 KPK. Zob. kan. 1598 § 1 KPK 1917.

³⁰ P i e r o n e k, dz. cyt., s. 151.

³¹ AAS 59(1967), s. 885-928.

³² T. P i e r o n e k, *Reforma kanonicznego prawa procesowego po Soborze Watykańskim II*, PK 14(1971), nr 1-2, s. 168. W Stolicy Apostolskiej niektóre kategorie spraw mogą być przekazane do sekcji pierwszej sądowej Sygnatury Apostolskiej, która czuwa z urzędu nad tym, by trybunały kościelne wymierzały sprawiedliwość zgodnie z przepisami prawa. Mocą władzy czysto sądowej rozstrzyga skargi o nieważność wyroku rotalnego. Normy specjalne wyliczają sześć uprawnień Sygnatury. Zob. *Normae speciales in Supremo Tribunali Signaturae Apostolicae ad experimentum servandae post Constitutionem Apostolicam Pauli PP VI Regimini Ecclesiae Universae*, Typis Polyglottis Vaticanis 1968. Norm tych nie opublikowano w AAS.

te posiadają tzw. forum uprzywilejowane, bo sędzi je sam papież lub trybunał Stolicy Apostolskiej, a właściwość ich sądów w tych sprawach jest bezwzględna. Papieżowi są zarezerwowane sprawy większej wagi (*causae maiores*), pozostałe zaś rozpatrują trybunały Stolicy Apostolskiej. Kodeks Prawa Kanonicznego w kan. 1405 § 1, p. 1 postanawia, że tylko sam biskup rzymski ma prawo sędzić sprawy małżeńskie dotyczące osób sprawujących najwyższą władzę państwową.

Organizacja i właściwość sądów drugiej instancji w Polsce przed II wojną światową była taka sama jak określona w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1917 r.³³, a więc zgodna z normami prawa powszechnego³⁴. Po II wojnie światowej ustalenie drugiej instancji nie nastęrczało specjalnych trudności, zwłaszcza że nowe ośrodki administracji kościelnej miały swoje pierwsze instancje w dawnych diecezjach.

Obecnie właściwość trybunałów drugiej instancji w Polsce w niczym nie odbiega od postanowień kodeksowych ustanowionych dla całego Kościoła³⁵.

Zgodnie z normami prawa powszechnego tylko Rota Rzymska ma prawo rozpatrywać sprawę w trzeciej i dalszych instancjach. Jednakże faktycznie istniały w Kościele inne trybunały trzeciej instancji, które działały w Polsce na mocy specjalnego zezwolenia Stolicy Apostolskiej. Ich utworzenia domagały się względy natury praktycznej, można wtedy uniknąć kłopotliwego tłumaczenia akt sprawy na różne języki, którymi posługiwała się Rota, oraz uniknąć kłopotów w kontaktowaniu się z Rzymem.

³³ Por. kan. 1594 § 1, 2 KPK 1917.

³⁴ W razie apelacji drugą instancją był dla sądów biskupich sąd metropolitalny, a dla sądu metropolitalnego jeden z sądów biskupich, i tak w Polsce: dla Sądu Biskupiego Chełmińskiego (Pelplińskiego) trybunałem apelacyjnym był Metropolitalny Sąd Duchowny w Gnieźnie, dla Sądu Biskupiego w Włocławku – Metropolitalny Sąd Duchowny w Poznaniu, dla Metropolitalnego Sądu Duchownego w Gnieźnie – Sąd Biskupi w Pelplinie, dla Metropolitalnego Sądu Duchownego w Poznaniu – Biskupi Sąd we Włocławku. Dla Sądów Biskupich w Płocku, Sandomierzu, Lublinie, Siedlcach i Łodzi trybunałem apelacyjnym był Arcybiskupi Sąd Duchowny w Warszawie, dla Metropolitalnego Sądu Duchownego w Warszawie – Sąd Biskupi w Lublinie.

Dla Sądów Biskupich w Łomży i Pińsku trybunałem apelacyjnym był Sąd Arcybiskupi w Wilnie, który znów apelację swoją posiadał w Łomży. Biskupie Sądy Duchowne w Przemyślu i Lucku miały swoją apelację we Lwowie, a Lwów – w Poznaniu. Biskupie Sądy Duchowne w Tarnowie, Kielcach, Częstochowie i Katowicach posiadały II instancję w Krakowie, a Książęcy Sąd Duchowny Krakowski – w Poznaniu. Zob. A. B r a s s e, *Postępowanie w kościelnych procesach małżeńskich*, Gniezno 1936, s. 25-26.

³⁵ Wykaz sądów I i II instancji w Polsce zob. A. S o b c z a k, *Proces o stwierdzenie nieważności małżeństwa kościelnego*, Gniezno 2001, s. 68-69.

W Polsce potrzeba taka wynikała szczególnie podczas okupacji hitlerowskiej. Widząc te trudności, administrator apostolski archidiecezji warszawskiej, bp Stanisław Gall, zwrócił się do Stolicy Apostolskiej, aby dla spraw rozpatrywanych w pierwszej instancji w Warszawie trzecią instancją mógł być Sąd Metropolitalny w Krakowie. Sygnatura Apostolska przychyliła się do prośby i wydała zgodę w 1941 r. na takie rozwiązanie na okres dwóch lat³⁶.

Po zakończeniu II wojny światowej ilość spraw rozpatrywanych przez sądy kościelne wzrosła. Poprzednie trudności nadal pozostały i wszystkie względy przemawiały za tym, aby trzecia instancja była załatwiana w kraju. Dlatego prymas Polski kardynał August Hlond i arcybiskup krakowski kardynał Adam Stefan Sapieha zwrócili się ponownie do Stolicy Apostolskiej o ustanowienie trzeciej instancji w kraju. Sprawa została załatwiona pozytywnie i kongregacja dla spraw nadzwyczajnych Kościoła, z polecenia papieża Piusa XII, wydała dekret 25 października 1946 r., który upoważniał obydwu kardynałów do zorganizowania trzeciej instancji apelacyjnej w Polsce³⁷. Na podstawie tych aktów kardynałowie wydali dekret 29 marca 1947 r.³⁸, wyznaczyli sąd gnieźnieński i krakowski na trybunały trzeciej instancji.

Ostateczna reorganizacja trybunałów trzeciej instancji w Polsce nastąpiła 22 października 1960 r., kiedy to prymas Polski Stefan Wyszyński przeniósł sądy skupiające się od 1947 r. przy Sądzie Metropolitalnym w Gnieźnie do Sądu Metropolitalnego w Warszawie jako trzeciej instancji, natomiast sądy mające trzecią instancję od 1947 r. w Krakowie otrzymały ją odtąd w Gnieźnie.

Natura trybunałów trzeciej instancji była wielokrotnie dyskutowana. Najpierw przeważało przekonanie, że były to trybunały delegowane i apostolskie; nawet trybunał III instancji w Krakowie używał pieczęci „Delegowany Apostolski Trybunał Sądowy III Instancji w Krakowie”. Obecnie panuje przekonanie, że natura ich była taka sama jak zwykłych sądów apelacyjnych. Nie były to trybunały apostolskie, a nawet istnieje wątpliwość, czy władza ich była delegowana. Jedynie czasowy, nie określony bliżej żadnym terminem, charakter udzielonej władzy upodabnia ją do delegowanej.

³⁶ J a n e z e w s k i, dz. cyt., s.193.

³⁷ J. G l e m p, *Polskie sądownictwo kościelne w latach 1945-1970*, PK 14(1971), nr 3-4, s. 172.

³⁸ Tekst dekretu opublikowany: „Wiadomości Archidiecezji Gnieźnieńskiej” 4(1947), s. 156-158; „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie” 5(1947), s. 101-102.

W związku z omawianiem organizacji III instancji w Polsce należy porużyć w tym miejscu zagadnienie dalszych instancji. Zgodnie z kan. 1643 KPK, w związku z kan. 1644 KPK, sprawy o orzeczenie nieważności małżeństwa dotyczące stanu osób, jeśli zostały wydane dwa zgodne wyroki, w każdym czasie mogą być przedłożone do trybunału apelacyjnego po przedłużeniu nowych i poważnych argumentów przemawiających za nieważnością małżeństwa.

Zdarza się często, że strony po dwóch, a nawet trzech wyrokach negatywnych domagały się następnej instancji dla rozpatrzenia swojej sprawy. Prośby w takiej sytuacji można było kierować do Prymasa Polski kardynała Stefana Wyszyńskiego, który po uznaniu argumentów strony mógł wyznaczyć w Polsce dalsze instancje. Prymas wyznaczał wtedy jeden z sądów kościelnych do przyjęcia i rozstrzygnięcia sprawy w II turnusie III instancji. Tak więc w Kościele katolickim w Polsce, obok trybunałów apelacyjnych, czyli trybunałów metropolitalnych ustanowionych zgodnie z prawem powszechnym, istniały trybunały trzeciej instancji, ustanowione na mocy specjalnego indultu³⁹. Obecnie Prymas Polski takich uprawnień nie posiada.

Podsumowując: na dzień dzisiejszy nie ma w Polsce trybunałów trzeciej instancji wyznaczonych na stałe. Strony, jeśli chcą wnieść apelację w sprawie o stwierdzenie nieważności małżeństwa do trzeciej instancji i pragną, aby to postępowanie odbywało się w Polsce, muszą zwrócić się z prośbą do Sygnatury Apostolskiej, aby ta wyznaczyła trybunał trzeciej instancji w kraju. Jeśli Sygnatura nie wyrazi na to zgody, sprawa w normalnym toku może być prowadzona w Rocie Rzymskiej.

3. PODMIOTOWY ZAKRES APELACJI

Niesprawiedliwy jest wyrok, jeśli właściwie pojęte prawo materialne zostało błędnie zaaplikowane do niewłaściwie ustalonego stanu faktycznego. Dlatego o poprawę niewłaściwego, krzywdzącego wyroku w odczuciu stron, może apelować strona zarówno powodowa, jak i pozwana.

Doświadczenie uczy, że w sprawach o stwierdzenie nieważności obie strony są zainteresowane wyrokiem orzekającym nieważność małżeństwa. Dlatego prawo apelacji przysługuje także obrońcy węzła małżeńskiego. Oprócz stron

³⁹ Zob. Dekret Prymasa Polski z dnia 22 X 1960 r. w sprawie właściwości terytorialnej Sądów III Instancji w Polsce. Także: G l e m p, dz. cyt., s. 169-187.

i obrońcy wężła małżeńskiego apelację od wyroku w sprawach o nieważność małżeństwa może wnieść publiczny oskarżyciel, czyli promotor sprawiedliwości.

Jest rzeczą jak najbardziej oczywistą, że strona powodowa wnosi apelację do wyższej instancji tylko w razie wydania przez sąd pierwszej instancji, ewentualnie przez sąd drugiej instancji, wyroku negatywnego, tj. orzekającego ważność małżeństwa. Jeśliby stroną powodową usatysfakcjonowało takie rozstrzygnięcie i strona ta pogodziłaby się z wyrokiem negatywnym, nie zakładając apelacji, to sprawa zostaje zakończona na szczeblu instancji pierwszej lub drugiej w razie niepotwierdzenia pozytywnego wyroku instancji pierwszej. Apelacja strony powodowej składa się z dwóch etapów: pierwszy obejmuje zgłoszenie jej w trybunale, który wydał wyrok (*interpositio appellationis*), natomiast drugi poparcie jej w trybunale wyższym (*prosecutio appellationis*)⁴⁰.

Apelację należy zgłosić w trybunale, który wydał wyrok niekorzystny dla strony powodowej w ciągu piętnastu dni użytecznych od otrzymania wiadomości o ogłoszeniu wyroku⁴¹. Okres ten należy liczyć zgodnie z zasadą zawartą przepisie kan. 203 § 1 KPK. Piętnaście dni to okres nieprzekraczalny (*terminus peremptorius*), niemniej jednak nie płynie on, jeśli strona nie jest świadoma, że na wniesienie apelacji jest przeznaczonych piętnaście dni, albo wie o tym, lecz w wyznaczonym okresie nie może działać⁴² z powodu choroby, przebywania w zakładzie zamkniętym czy nieobecności w kraju. Poprzednie prawo procesowe na zgłoszenie apelacji przeznaczyło tylko dziesięć dni, nie określając ich charakteru⁴³. Obecnie obowiązujące prawo procesowe w tym względzie wydłużyło termin przeznaczony na apelację do piętnastu dni, podkreślając, że są to dni nieprzekraczalne, a jednocześnie użyteczne. Wydłużenie tego terminu zostało podyktowane interesem strony, gdyż praktyka procesowa wykazała, że okres dziesięciu dni jest niekiedy zbyt krótki na podjęcie decyzji o zgłoszeniu apelacji i dopełnienie formalności związanych z tym zgłoszeniem.

⁴⁰ E. S z t a f r o w s k i, *Podręcznik prawa kanonicznego*, t. IV, Warszawa 1986, s. 396-397.

⁴¹ Kan. 1630 § 1 KPK: „Appellatio interponi debet coram iudice aquo sententia prolata sit, intra peremptorium terminum quindecim dierum utilium a notitia publicationis sententiae”.

⁴² Zob. kan. 201 § 1 KPK.

⁴³ Zob. kan. 1881 KPK z 1917 r., także F. B ą c z k o w i c z, *Prawo kanoniczne, Podręcznik dla duchowieństwa*, t. III, Opole 1958, s. 143.

Niemniej jednak okres do wniesienia apelacji w praktyce nie ma zastosowania do spraw małżeńskich ze względu na to, że nie przechodzą one w stan rzeczy osądzonej. Przynajmniej teoretycznie sprawy te zawsze mogą być wznawiane, pod warunkiem, że będzie to prawnie uzasadnione.

Na mocy konstytucji *Dei miseratione* z 1741 r. papież Benedykt XIV zobowiązał obrońcę wężła małżeńskiego do wnoszenia apelacji w procesie małżeńskim⁴⁴. Dyspozycje w tej sprawie znalazły się w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1917 r., który stwierdzał, że obrońca wężła małżeńskiego jest obowiązany wnosić apelację, jeżeli został wydany wyrok po raz pierwszy orzekający nieważność małżeństwa⁴⁵. Również te same zapisy znalazły się w instrukcji *Provida Mater Ecclesia* Kongregacji Sakramentów z 15 sierpnia 1936 r.⁴⁶ oraz w motu proprio *Causas matrimoniales* Pawła VI z 28 marca 1971 r.⁴⁷

Obrońca wężła miał obowiązek apelowania do wyższej instancji po pierwszym wyroku orzekającym nieważność małżeństwa niezależnie od tego, czy wydała go instancja pierwsza czy druga, a nawet dalsza w wyniku odwołania się strony powodowej. Od tego obowiązku nie zwalniało go też przeświadczenie, nawet oparte na obiektywnych i oczywistych przesłankach, że dane małżeństwo jest nieważne. Zastosowanie miał bowiem przepis kan. 21 KPK 1917 r., który głosił, że ustawy wydane dla zapobieżenia niebezpieczeństwu publicznemu obowiązują, chociażby w przypadku poszczególnym niebezpieczeństwa nie było.

Zgodnie z treścią kan. 1628 KPK obrońca wężła w sprawach, w których wymagana jest jego obecność, ma prawo apelować od wyroku do wyższej instancji, z zachowaniem przepisu kan. 1629 KPK. A więc obecny Kodeks Prawa Kanonicznego nie nakazuje dokonania apelacji obrońcy wężła małżeńskiego. Owszem, obrońca wężła małżeńskiego ma prawo do wniesienia apelacji, nie ma jednak obowiązku apelowania, ponieważ wyrok z urzędu podlega apelacji.

Apelację wniesioną przez obrońcę wężła niższej instancji prowadzi obrońca instancji apelacyjnej. Może on jednak już w drugiej instancji zająć stanowisko zgodne z obiektywnym stanem rzeczy. Jeśli apelację podniósł obroń-

⁴⁴ Szerzej na ten temat: S. B i s k u p s k i, *Obrońca wężła w kanonicznym procesie małżeńskim*, Łódź 1937, s. 94-97.

⁴⁵ Kan. 1986 KPK 1917.

⁴⁶ Zob. art. 212 § 2. AAS 28(1936), s. 313.

⁴⁷ Zob. norma VIII § 1, AAS 63(1971), s. 441.

ca węzła, zrzeczenia się jej może dokonać obrońca węzła trybunału apelacyjnego. Zrzeczenie się apelacji przez obrońcę węzła w trybunale apelacyjnym nie przeszkadza w rozpatrzeniu wyroku pierwszej instancji orzekającego nieważność małżeństwa⁴⁸.

Promotor sprawiedliwości może apelować od wyroku w sprawach o nieważność małżeństwa obok stron i obrońcy węzła małżeńskiego. Promotor sprawiedliwości może zaskarżyć małżeństwo, jeśli nieważność małżeństwa jest rozgłaszana (*cum nulelitas iam divulgata est*), a ponadto małżeństwa nie można lub nie wypada uważnić. A więc samo doniesienie do promotora sprawiedliwości o nieważności małżeństwa, choćby istniała możliwość udowodnienia tej nieważności, nie wystarczy.

Wniesienie pisma skargowego do sądu przez promotora uzależnione jest od: rozgłoszenia nieważności małżeństwa, bez względu na naturę przeszkody, połączone ze zgorzeniem wiernych; bezskuteczności zabiegów mających na celu uważnienie przez strony swojego małżeństwa.

Promotor sprawiedliwości zwykle zaskarża rozgłoszone małżeństwo bigamiczne, jeśli małżonek, który zawarł je w dobrej wierze, nie chce wystąpić w charakterze powoda. Promotor, kiedy nieważność małżeńska została już rozgłoszona lub małżeństwo nie może być uważnione lub nie jest to pożyteczne, ma prawo apelować od wyroku do wyższego sędziego z zachowaniem przepisu kan. 1629 KPK⁴⁹. Promotor sprawiedliwości każdej instancji apelacyjnej może odstąpić od popierania apelacji wniesionej przez promotora instancji niższej, gdyby uznał to za słuszne. W takim przypadku powinien on złożyć w sędzie odpowiedni wniosek, kolegium zaś wydaje dekret o zaniechaniu sprawy, powiadamiając o tym małżonków i obrońcę węzła. Przed wydaniem takiego dekretu kolegium sędziowskie winno zbadać, czy zaniechanie prowadzenia apelacji przez promotora sprawiedliwości jest uzasadnione⁵⁰.

⁴⁸ Zob. kan. 1682 KPK; T. P a w l u k, *Kanoniczny proces małżeński*, Warszawa 1973, s. 163-165; S. C i e s i e l s k i, *Wniesienie apelacji w kanonicznym procesie o nieważność małżeństwa*, PK 30(1987), nr 3-4, s. 195.

⁴⁹ Kan. 1628 KPK.

⁵⁰ P a w l u k, dz. cyt., s. 166.

4. PRZEBIEG POSTĘPOWANIA APELACYJNEGO

Sprawy o nieważność małżeństwa mają charakter specyficzny. Żądanie orzeczenia nieważności małżeństwa niekiedy wypływa z pobudek subiektywnych strony powodowej. Żądanie to zwykle popiera strona pozwana, gdyż dzięki wyrokowi pozytywnemu ona również będzie mogła zawrzeć nowy związek małżeński.

Tymczasem sprawa węzła małżeńskiego nie może być rozstrzygnięta umownie. U podstaw wyroku orzekającego nieważność małżeństwa musi leżeć prawda obiektywna, a więc przeszkoda rozrywająca, wada zgody małżeńskiej bądź niezachowanie kanonicznej formy zawarcia małżeństwa.

Aby wyeliminować ewentualne braki i niedociągnięcia w poszukiwaniu prawdy obiektywnej, wyrok po raz pierwszy orzekający nieważność małżeństwa podlega apelacji z urzędu. Apelację z urzędu do procesu o nieważność małżeństwa wprowadził Benedykt XIV. Papież ten w konstytucji *Dei miseratione* z 3 listopada 1747 r. ustanowił urząd obrońcy węzła małżeńskiego, którego szczególnym obowiązkiem było wnoszenie apelacji od wyroku po raz pierwszy orzekającego nieważność małżeństwa⁵¹. Dzięki zarządzeniu Benedykta XIV wyrok pierwszej instancji orzekający nieważność małżeństwa nie mógł stać się prawomocny, jeśli nie został potwierdzony wyrokiem kolejnej instancji⁵².

Obowiązek apelacji z urzędu w znacznej mierze przyczynił się do tego, że proces o nieważność małżeństwa wyodrębnił się z procesu ogólnego i stał się procesem szczególnym. W dawnym KPK z 1917 roku obowiązek apelacji spoczywał na obrońcy węzła małżeńskiego. Kodeks Prawa Kanonicznego z 1983 r. nie nakazuje już dokonania apelacji obrońcy węzła małżeńskiego, lecz poleca trybunałowi *a quo* przesyłanie wyroku po raz pierwszy orze-

⁵¹ C i s i e l s k i, *Wniesienie apelacji*, s. 194.

⁵² Konstytucja Benedykta XIV *Dei miseratione*, w: *Codicis Iuris Canonici Fontes*, t. I, Romae 1923, 318, §11; „Incructo autem in hunc modum iudicio, si secunda sententia alteri conformis fuerit, hoc est, si in secunda aeque ac in prima, nullum ac irritum matrimonium iudicatum fuerit et ab ea pars vel deffensor pro sua conscientia non crediderit appellandum vel appellationem interpostiam prosequendam minime censuerit, in potestate et arbitrio coniugum sit novas nuptias contra here; dummodo alicui eorum, ob aliquod impedimentum vel legitimam causam id vetitum non sit. Potestas tamen post alteram sententiam conformem, ut supra coniugibus facta intelligatur, et locum habeat, salvo semper, et firmo remanente iure, seu privilegio causarum matrimonialium, quae ob cuiuscumque temporis lapsum nunquam transeunt in rem iudicatem; sed si nova res, quae non deducta, vel ignorata fuerit, detegatur, resumi possunt, et rursus in iudicalem controversiam revocari”.

kającego nieważność z aktami i ewentualnymi apelacjami w ciągu dwudziestu dni od ogłoszenia wyroku do trybunału apelacyjnego, a więc niezależnie od wpłynięcia apelacji⁵³.

Przedmiotem rozpoznania w postępowaniu apelacyjnym może być tylko to, co było przedmiotem postępowania niższego sądu, i to w granicach wniosku apelacyjnego. Ustalenie sporu dotyczy jedynie pytania, czy wyrok niższej instancji należy zatwierdzić czy też zmienić w całości lub części. Nie można więc w sądzie apelacyjnym wystąpić z nowym żądaniem, nie zgłoszonym w pierwszej instancji, ani oprzeć żądania na nowej podstawie nieprzytoczonej lub pominiętej, ani też dodać nowej podstawy nawet w formie kumulacji.

Zwykle trybunał apelacyjny rozpoznaje sprawę o nieważność małżeństwa z tytułu ustalonego przed sądem pierwszej instancji. Istnieje możliwość, że strona, odwoławszy się od wyroku pierwszej instancji, pragnie dodać nowy tytuł nieważności. Trybunał apelacyjny, który rozpatruje daną sprawę, po wysłuchaniu zdania strony i obrońcy węzła może ten tytuł uwzględnić i rozpatrzyć go jako sąd pierwszej instancji. W tej sytuacji wyrok trybunału apelacyjnego, który by orzekł nieważność małżeństwa z nowego tytułu, podlega apelacji z urzędu tak samo jak pozytywny wyrok instancji pierwszej. Gdyby jednak któraś ze stron, zrezygnowała z jednego tytułu, odrzuconego wyrokiem instancji pierwszej, chciała zaskarżyć małżeństwo z innego tytułu, należałoby przeprowadzić nowy proces przed trybunałem pierwszej instancji na ogólnych zasadach.

Apelację składa się na piśmie. Można również apelację zgłosić ustnie, np. bezpośrednio po otrzymaniu w sądzie odpisu wyroku. W takim razie notariusz obowiązany jest zaprotokołować fakt zgłoszenia apelacji w obecności strony apelującej oraz pouczyć stronę o konsekwencjach tego zgłoszenia⁵⁴.

Zgłoszona apelacja wyraża skutki prawne, jeśli zostanie przez stronę poparta w sądzie apelacyjnym. Poparcie apelacji jest wezwaniem pomocy skierowanym do sędziego wyższego, by wyrok zaczepiony uchylił lub zmienił. Poparcia tego należy dokonać zgodnie z treścią kan. 1633 KPK u sędziego, do którego jest kierowana w ciągu miesiąca od zgłoszenia apelacji,

⁵³ Kan. 1682 § 1 KPK: „Sententia quae matrimonii nullitatem primum declaraverit, una cum appellationibus, si quae sint, et ceteris iudicii actis, intra viginti dies a sententiae publicatione ad tribunal appellationis ex officio transmittatur.” Zob także J. G o r d o n, *Nowy proces nieważności małżeństwa*, Roma 1983, s. 54.

⁵⁴ Zob. kan. 1630 § 2 KPK: „Si ore fiat, notarius eam scripto coram ipso appellante redigat”.

chyba że sędzia, od którego się apeluje, udzielił stronie dłuższego terminu do jej poparcia. Okres miesięczny należy liczyć według zasady przepisanej w kan. 203 § 2 KPK. Pismo popierające apelację, skierowane do trybunału apelacyjnego, nie musi zawierać szczegółowego uzasadnienia zgłoszonej apelacji, wystarczy jeśli strona zwróci się do trybunału apelacyjnego z żądaniem zmiany wyroku wydanego przez trybunał niższy, załączając odpis tego wyroku i wskazując na rację apelacji⁵⁵.

Termin przeznaczony na poparcie apelacji nie biegnie, jeśli sąd niższej instancji nie wydał w porę odpisu wyroku. W takim razie o zwłoce w wystawieniu odpisu wyroku należy powiadomić trybunał apelacyjny, który sędziego *a quo* zobowiąże zgodnie z kan. 1634 § 2 nakazem do spełnienia swojego obowiązku. Terminy apelacyjne to terminy zawite. Z niezachowaniem ich ustawa wiąże ujemne skutki dla strony. Niedostosowanie się do tych terminów oznaczałoby, że apelacja została zaniechana⁵⁶.

Każda apelacja ma skutek dewulatywny, polegający na tym, że sprawa zostaje skierowana do ponownego rozpatrzenia sędziemu wyższemu⁵⁷. Ma również z reguły skutek zawieszający⁵⁸, tzn. aż do ukończenia postępowania apelacyjnego wstrzymuje wykonanie wyroku, dlatego obowiązuje zasada: *lite pendente nihil innovetur*.

Zgodnie z kan. 1637 § 1 KPK apelacja wniesiona przez stronę powodową przysługuje stronie pozwanej, i odwrotnie. Oznacza to, że nie tylko strona apelująca, lecz także strona przeciwna jest przedmiotem działania w instancji apelacyjnej.

Jeżeli pomiędzy kilku pozwanych lub kilku powodów jeden tylko apeluje, przyjmuje się zgodnie z kan. 1637 § 2 KPK, że wyrok zaskarżają „wszyscy i przeciwko wszystkim, ilekroć rzecz, której się żąda jest niepodzielna albo obowiązek solidarny”. Natomiast zgodnie z treścią kan. 1637 § 3 KPK: „Jeżeli apelacja została wniesiona przez jedną ze stron tylko co do pewnej części wyroku, strona przeciwna nawet po upływie apelacyjnych terminów zawitych, może wpadkowo apelować w stosunku do innych, w zawitym ter-

⁵⁵ Kan. 1634 § 1 KPK: „Ad prosequendam appellationem requiritur et sufficit ut pars ministerium invocet iudicis superioris ad impugnatae sententiae emendationem, adiuncto exemplari huius sententiae et indicatis appellationis rationibus”.

⁵⁶ Zob. kan. 1635: „Inutiliter elapsis fatalibus appellatoriis sive coram iudice a quo sive coram iudice ad quem, deserta censetur appellatio”.

⁵⁷ E. S z t a f r o w s k i, *Prawo kanoniczne w okresie odnowy soborowej, podręcznik dla duchowieństwa*, t. II, Warszawa 1978, s. 522.

⁵⁸ Kan. 1638 KPK.

minie piętnastu dni od dnia, w którym została zawiadomiona o głównej apelacji”.

Postępowanie przed trybunałem apelacyjnym odbywa się na podstawie przepisów obowiązujących w postępowaniu przed trybunałem pierwszej instancji. Nie można pominąć wezwania stron i zawiązania sporu. W przypadku jednak apelacji od wyroku orzekającego nieważność małżeństwa wydanego w instancji pierwszej trybunał drugiej instancji może zastosować postępowanie skrócone. W procesach o orzeczenie nieważności małżeństwa obowiązuje w instancji apelacyjnej nieco inna procedura, jeżeli wyrok pierwszej instancji orzekł nieważność małżeństwa.

Polega ona na tym, że akta sprawy studiuje obrońca wężła i przedstawia swoje uwagi. Następnie kolegium złożone z trzech sędziów może zażądać uwag sporządzonych przez strony procesowe lub ich adwokatów. Po przestudiowaniu akt sprawy, wyroku i wszystkich uwag, bez dalszych formalności kolegium dekretem może zatwierdzić wyrok pierwszej instancji albo odesłać sprawę do rozpatrzenia jej na drodze zwykłego procesu.

Pierwszą czynnością po przesłaniu akt do trybunału odwoławczego jest powołanie składu osobowego do rozpatrzenia sprawy, która wpłynęła, przez oficjała sądu apelacyjnego. Sprawy o nieważność małżeństwa, z uwagi na swój publicznoprawny charakter wężła małżeńskiego oraz jego świętość i nierozzerwalność, są zastrzeżone trybunałowi złożonemu przynajmniej z trzech sędziów, a więc trybunałowi kolegialnemu (*tribunal collegiale*). Przez trybunał kolegialny należy tu rozumieć kolegium sądzące (*collegium iudicans*), złożone z trzech lub pięciu sędziów działających w imieniu arcybiskupa na mocy władzy zwyczajnej⁵⁹.

Wikariusz sądowy dla rozpatrzenia poszczególnych spraw powołuje sędziów turnusami⁶⁰. Kompletowanie kolegium sądzącego powinno odbywać się zgodnie z ustalonym porządkiem (*ex ordine per turnum*).

W drugiej instancji powołuje się również rzecznika sprawiedliwości oraz obrońcę wężła małżeńskiego. W każdym procesie powinien brać udział notariusz. Jest to tym ważniejsze, że cały proces o nieważność małżeństwa w drugiej instancji jest procesem pisemnym. Akta, jeśli nie zostały przez niego podpisane, należy uznać za nieważne⁶¹.

⁵⁹ Kan. 1425 § 1, p. 1 KPK.

⁶⁰ Turnusy ustala na sposób stały wikariusz sądowy.

⁶¹ Kan. 1437 § 1 KPK.

Apelację przyjmuje kolegium sędziowskie większością głosów. O przyjęciu apelacji należy powiadomić strony. Powiadomienie takie należy przesłać stronom na piśmie. W sprawach małżeńskich po upływie piętnastu dni od zawiadomienia np. o przyjęciu apelacji i o wezwaniu o stawienie się przed sąd, o ile strona nie prosi o specjalną sesję celem zawiązania sporu, przewodniczący kolegium lub ponens powinien w ciągu dziesięciu dni dekretem i z urzędu sformułować wątpliwość lub wątpliwości i zawiadomić o tym strony⁶².

Raz ustalona wątpliwość, na którą ma odpowiedzieć wyrok, nie może ulec zmianie, chyba że stanie się to na mocy nowego dekretu wydanego z poważnej przyczyny, na prośbę jednej ze stron, po zasięgnięciu opinii drugiej i rozważeniu przedstawionych przez stronę racji⁶³.

W instancji apelacyjnej z reguły nie przeprowadza się nowych dowodów, lecz zebrane w postępowaniu przed sądem pierwszej instancji poddaje się ponownej ocenie. Dowody przeprowadzone w pierwszej instancji mają zatem znaczenie także w instancji apelacyjnej. Dla lepszego naświetlenia sprawy dopuszczalne są na stopniu apelacyjnym nowe dowody⁶⁴, z pewnymi jednak ograniczeniami, podobnie jak po zamknięciu postępowania dowodowego.

Obrońca węzła ma obowiązek przedłożyć swoje uwagi przedwyrokowe, na które strony mogą odpowiedzieć. obrońca węzła może ograniczyć swoje wywody przedwyrokowe przez odwołanie się do uwag przedwyrokowych obrońcy węzła instancji niższej. Każdy z sędziów po przestudiowaniu akt sprawy pisze swoje *votum*. Wydanie i ogłoszenie wyroku odbywa się podobnie jak w instancji pierwszej.

Aby trybunał mógł wydać wyrok, wymaga się, by sędzia doszedł do wewnętrznej moralnej pewności co do sprawy, która ma być rozstrzygnięta. Taką pewność sędzia winien czerpać z faktów i dowodów. Jeśli sędzia nie może osiągnąć takiej moralnej pewności, powinien orzec ważność małżeństwa. W trybunale kolegialnym obowiązek sporządzenia wyroku spoczywa na ponensie. Wyrok wydany przez trybunał odwoławczy powinien: rozstrzygać spór toczący się przed trybunałem, określić obowiązki stron, przedstawić uzasadnienie rozstrzygnięcia.

W wyroku wydanym w sprawach o nieważność małżeństwa należy upomnieć strony o zobowiązaniach moralnych lub także cywilnych, którymi ewen-

⁶² Kan. 1677 § 2 KPK.

⁶³ Kan. 1514 KPK.

⁶⁴ Kan. 1639 § 2 KPK.

tualnie strona będzie związana względem drugiej oraz wobec dzieci, co do zapewnienia utrzymania i wychowania⁶⁵. O wyroku sąd powiadamia ordynariusza miejsca.

Zgodnie z zasadą, że sprawy o nieważność małżeństwa nigdy nie przechodzą w stan rzeczy osądzonej, w każdym czasie można się odwołać do trybunału apelacyjnego, przedstawiając w zawitym terminie 30 dni od wniesienia zaskarżenia nowe i poważne dowody lub argumenty. Trybunał apelacyjny ma w ciągu miesiąca ustalić dekretem, czy nowe wniesienie sprawy należy dopuścić czy oddalić.

Odwołanie, o którym mowa wyżej, nie jest apelacją, lecz odmiennym sposobem podważania wyroku, zwanym nowym przedłożeniem sprawy⁶⁶.

5. SKRÓCONE POSTĘPOWANIE APELACYJNE

Podstaw prawnych dla skróconego postępowania sądowego dostarczyły konstytucje Klemensa V (1305-1314). Konstytucja *Dei miseratione* Benedykta XIV z 3 XII 1741 roku, zmierzająca do podniesienia dyscypliny sądowej w sprawach małżeńskich, wzmocniła formalności⁶⁷. Dekret Kongregacji Św. Oficjum z 5 VI 1889 roku szczegółowo określił przypadki dla całego Kościoła, w których wolno odstąpić od przepisanych w Konstytucji *Dei miseratione* formalności sądowych, przez co stał się jednym ze źródeł przepisów kodeksowych w tej materii⁶⁸.

Promulgowany 27 maja 1917 roku pierwszy Kodeks Prawa Kanonicznego, który wszedł w życie 19 maja 1918 roku, małżeńskiemu postępowaniu skróconemu poświęcił trzy kanony⁶⁹. Niewiele więcej miejsca zagadnienie to znalazło w Instrukcji *Provida* Św. Kongregacji Sakramentów z 15 sierpnia 1936 r. (art. 226-231).

Zagadnienie reformy procesu małżeńskiego było tematem obrad na Soborze Watykańskim II; domagano się znacznego uproszczenia i przyspieszenia

⁶⁵ Zob. kan. 1689 KPK.

⁶⁶ Szerzej na ten temat z uwypukleniem różnicy między apelacją a nowym przedłożeniem sprawy zob. G o r d o n, dz. cyt., s. 56.

⁶⁷ T. P a w l u k, *Reforma kanonicznego procesu małżeńskiego w świetle motu proprio „Causas Matrimoniale*, PK 16(1973), nr 3-4, s. 277.

⁶⁸ T. P a w l u k, *Kanoniczne sprawy małżeńskie w świetle posoborowego prawa procesowego*, Olsztyn 1973, s. 302.

⁶⁹ Zob. kan. 1990-1992, KPK 1917.

trybu postępowania sądowego, zwłaszcza w drugiej instancji. Postulaty dotyczące reformy procesu małżeńskiego, zanim zaczęły obowiązywać w prawie powszechnym Kościoła katolickiego, były realizowane w sposób eksperymentalny w Stanach Zjednoczonych⁷⁰ oraz w Belgii, Anglii i Walii⁷¹. Gdy o podobne uprawnienia zwróciły się Konferencje Biskupów Kanady i Francji, odpowiedziano im, że osobnego indultu nie otrzymają, natomiast należy oczekiwać specjalnego dokumentu papieskiego w tej sprawie. Tym dokumentem było motu proprio *Causas matrimoniales* Pawła VI z 28 marca 1971 roku, obowiązujące od 1 października 1971 roku⁷².

Dokument ten w nowy sposób regulował kilka kwestii dotyczących kanonicznego procesu małżeńskiego⁷³, a jedną z nich była kwestia procedury apelacyjnej. Postanowienia zawarte w *Causas matrimoniales* z niewielkimi poprawkami znalazły się w przepisach Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 roku.

Cała procedura w skróconym postępowaniu apelacyjnym zastała wyrażona w obecnie obowiązującym Kodeksie Prawa Kanonicznego jednym zdaniem: „Jeśli wyrok orzekający nieważność małżeństwa został wydany w sądzie pierwszego stopnia, trybunał apelacyjny zapoznawszy się z uwagami obrońcy wężła i ewentualnymi uwagami stron, swoim dekretem albo potwierdza wyrok, albo sprawę kieruje do zwyczajnego rozpatrzenia w nowej instancji”⁷⁴.

Jeśli wniesiono apelację od wyroku drugiej instancji po raz pierwszy orzekającego nieważność małżeństwa, to przed sądem trzeciej instancji postępowanie to nie może być zastosowane. Jeśli nieważność małżeństwa

⁷⁰ Zob. T. P i e r o n e k, *Normy postępowania w sprawach małżeńskich wydane przez Stolicę Apostolską dla diecezji Stanów Zjednoczonych*, PK 16(1973), nr 1-2, s. 177-204; C. L e f e b v r e, *De procedura in causis matrimonialibus concessa Conferentiae Episcopali USA*, „Periodica de re Morali Canonica Liturgica” 4(1970), s. 566-590. Tekst opublikował F. R. M c M a n u s, *Procedural Norms for Matrimonial Cases*, „The Jurist” 30(1970), s. 363-368.

⁷¹ W. G ó r a l s k i, *Uprawnienia udzielone trybunałom kościelnym Belgii oraz Anglii i Walii w zakresie procesu małżeńskiego*, PK 17(1974), nr 3-4, s. 107-115.

⁷² AAS 63(1971), s. 441-446.

⁷³ J. G r z y w a c z, *Zmiany w procesie małżeńskim wprowadzone przez motu proprio „Causas matrimoniales”*, RTK 19(1972), nr 5, s. 39-51; P a w l u k, *Reforma kanonicznego*, s. 247-284; T. P i e r o n e k, *Reforma kanonicznego procesu małżeńskiego według motu proprio pap. Pawła VI „Causas matrimoniales”*, AC 4(1972), s. 267-314.

⁷⁴ Kan. 1682 § 2KPK: „Si sententia pro matrimonii nullitate prolata sit in primo iudicii gradu, tribunal appellationis, perpensis animadversionibus defensoris vinculi et, si quae sint, etiam partium, suo decreto vel decisionem continenter confirmet vel ad ordinarium examen novi gradus causam admittat”.

zostaje stwierdzona dopiero w wyniku apelacji, to nie jest ona tak pewna, jak stwierdzona wyrokiem pierwszej instancji, dlatego powinna być potwierdzona w zwyczajnym postępowaniu apelacyjnym⁷⁵.

Skrócone postępowanie apelacyjne polega na znacznym uproszczeniu apelacyjnych formalności proceduralnych, mających na celu szybsze zakończenie sprawy ze względu na dobro stron. Trybunał drugiej instancji, skoro tylko wpłynie apelacja od wyroku instancji pierwszej orzekającego nieważność małżeństwa, ustala skład trybunału i przyjmuje apelację, a następnie zwraca się do swojego obrońcy węzła z prośbą o przedłożenie uwag *animadversiones* i oświadczenie, czy sprzeciwia się orzeczeniu wydanemu w trybunale niższym czy nie. Kodeks Prawa Kanonicznego z 1983 roku wprawdzie nie powtarza za motu propiro *Causas matrimoniales*, iż obrońca węzła sporządza swoje uwagi według własnego uznania, czyli *pro rei veritate*, jednakże przepis kan. 1636 § 2 KPK zezwala obrońcy trybunału apelacyjnego na zrzeczenie się apelacji⁷⁶, co jest równoznaczne z upoważnieniem go do działania *pro rei veritate*.

Obrońca węzła może w swoich uwagach wykazać braki postępowania przed sądem pierwszej instancji i dlatego postulować rozpatrzenie sprawy w drodze zwyczajnego postępowanie apelacyjnego. Sąd może zażądać od stron bądź ich pełnomocników lub adwokatów głosów obrończych, czyli przeciwwag (*contra-animadversiones*)⁷⁷. Przepis kodeksowy nie nakazuje zwracania się po te głosy obrończe, lecz tylko wspomina o możliwości ich przedłożenia: *si quae sint*⁷⁸. Są bowiem sprawy tak oczywiste, np. z tytułu niezdolności płciowej, choroby psychicznej, przymusu i bojaźni, że zwracanie się do stron czy adwokatów po replikę jest bezużyteczne i przedłużałoby tylko zakończenie sprawy.

Po zbadaniu wyroku, rozważeniu uwag stron bądź ich adwokatów kolegium sędziowskie swoim dekretem albo zatwierdza wyrok pierwszej instancji, albo przekazuje sprawę do zwyczajnego rozpatrzenia sądowi drugiej instancji⁷⁹. Przepis ten stwarza możliwość szybkiego zakończenia sprawy.

⁷⁵ P a w l u k, *Kanoniczny proces małżeński*, s. 171.

⁷⁶ Kan. 1636 § 2 KPK: „Si appellatio proposita sit a vinculi defensore vel a promotore iustitiae, renuntiatio fieri potest, nisi lex aliter caveat, avinculi defensore vel promotore iustitiae tribunalis appellacionis”.

⁷⁷ G r z y w a c z, *Zmiany w procesie małżeńskim*, s. 46.

⁷⁸ Zob. kan. 1682 § 2 KPK.

⁷⁹ Kan. 1682 § 2, KPK.

Dekret, za pomocą którego trybunał drugiej instancji zatwierdza wyrok instancji pierwszej bądź przekazuje sprawę do rozpatrzenia na drodze zwyczajnego procesu, ma znaczenie wyroku końcowego, nie ma charakteru czysto administracyjnego, lecz jest sądowy. Nie chodzi tu o dekret nakazujący wykonanie wyroku pierwszej instancji, lecz o orzeczenie rozstrzygające, które zawiera uzasadnienie. Możliwe jest stosowanie skróconego postępowania apelacyjnego także w razie apelacji strony pozwanej.

Może się wydawać, że dekret ten zostaje wydany z pominięciem zasady kontradyktoryjności. Zasada ta jednak, przynajmniej w jakimś stopniu, zostaje zachowana, gdyż kolegium sędziowskie zwraca się do obrońcy węzła po jego uwagi, które z kolei mogą być zwalczane przeciwuwagami stron i ich adwokatów⁸⁰.

Kolegium sędziowskie może też zadecydować, po wzięciu pod uwagę postulatów obrońcy węzła oraz dostrzeżonych braków akt, aby sprawa była rozpatrzona w drodze zwyczajnego postępowania apelacyjnego.

Strony mogą zawrzeć nowe związki małżeńskie po upływie 10 dni od opublikowania dekretu zatwierdzającego wyrok pierwszej instancji, o ile obrońca węzła bądź strona pozwana nie wnieśli rekursu do trzeciej instancji.

Na zakończenie należy stwierdzić, że apelacja jako jedna z istotnych instytucji kościelnego prawa procesowego stanowi ważny element służący wydawaniu sprawiedliwych i racjonalnych orzeczeń nie tylko w sprawach o nieważność małżeństwa, ale we wszystkich sprawach toczących się przed sądami kościelnymi.

THE INSTITUTIONS OF APPEAL IN THE CASES
OF THE INVALIDITY OF MARRIAGE IN THE CANONICAL
TRIAL

S u m m a r y

The trial for the invalidity of marriage concerns the marital bond. This kind of procedures in church courts is most numerous. The judge in a trial is obliged to seek objective truth which is the foundation of a just verdict. One arrives at such truth following the process of

⁸⁰ P a w l u k, *Reforma kanonicznego procesu*, s. 273.

meticulous and complex legal procedures in which the circumstance of a given case should be thoroughly examined in the first place. A correct solution of a case should lead the judge to objective conclusions in accordance with his conviction. In many cases it happens so that the judge fails to evaluate these conclusions correctly. Consequently, he may give an unjust verdict. The church legislator has predicted this possibility in the case of a lower judge, therefore the party that feels wronged by the verdict, as he or she thinks unjust, has a right to appeal. Thus the right to appeal (*ius appellandi*) is a statutory entitlement to appeal against the verdict of the lower instance to the higher instance. The examination of the content of the case is a means to appeal in the instance. This examination is designed to correct the mistakes made by the court of the first instance and improve the quality of legal decision as regards its conformity to the law.

Translated by Jan Kłos

Słowa kluczowe: apelacja, wyrok, zwyczajny środek odwoławczy, trybunał drugiej instancji, trybunał apelacyjny, sprawy o nieważność małżeństwa, trybunały międzydiecezjalne, Trybunał Roty Rzymskiej, Trybunał Papieski.

Key words: appeal, verdict, common means of appeal, court of the second instance, court of appeal, cases for the invalidity of marriage, interdiocesan courts, Court of the Roman Rota, Papal Court.